

УДК 331.6(477.62)

І. І. Куляк,
інженер,

А. І. Куляк,
економіст,

Луганська філія,
Інститут економіко-правових
досліджень НАН України

ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ НАЙМАНОЇ ПРАЦІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО СОТ

На даний час цілком очевидним є той факт, що використання найманої праці в регіонах України в умовах інтеграції до Світової організації торгівлі (СОТ) є дуже актуальним питанням, яке передбачає визначення негативних наслідків у сфері зайнятості та перерозподілу робочої сили між видами економічної діяльності, що є наслідком зниження рівня конкурентоспроможності, реструктуризації, банкрутства цілого ряду підприємств. Неможливо залишити поза увагою такий важливий чинник економічного розвитку, як забезпечення підприємств, установ, організацій висококваліфікованою робочою силою, що здатна конкурувати за якістю виробленої продукції з іншими країнами-членами СОТ.

Проблемам дослідження наслідків вступу України до СОТ присвячено значну кількість досліджень, що викладено у наукових працях Б. Тарасюка [1], І. Бураковського [2], В. Варвищука [3], В. Сиденко [4] та інших.

Мета статті — вивчення процесів та тенденцій використання найманої праці на національному ринку праці та проблеми забезпечення кваліфікованими кадрами підприємств, установ, організацій в умовах інтеграції України до СОТ.

Ринок праці є складною економічною та соціальною системою, яка знаходиться під впливом як ринкових економічних законів, так і адміністративних і законодавчих рішень. Тому в умовах глобалізації світового економічного простору необхідною умовою для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки є підвищення якості робочої сили.

За офіційними даними статистики, середньооблікова чисельність штатних працівників великих і середніх підприємств у 2008 р. з початку вступу України до СОТ скоротилася на 23,7 тис., або на 0,2 %, і становила 11,4 млн осіб. Крім того,

за зовнішнім сумісництвом було зайнято 327,3 тис. осіб, та за договорами цивільно-правового характеру — 268,2 тис. осіб [1, с. 6].

В останні роки робоча сила втрачає її складові, які забезпечують її високу якість. Зростання зайнятості у сфері послуг відбувається внаслідок її перерозподілу з видів виробничої діяльності, де чисельність найманих працівників щороку зменшується. Так, середньооблікова чисельність штатних працівників підприємств у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ним послугах зменшилась на 10,2 %, у промисловості — на 3,0 %, будівництві — на 0,5 %, на транспорті та зв'язку — на 0,3 % (табл. 1). Водночас у сфері торгівлі відбулось зростання на 8,4 %, у сфері обслуговування готелів і ресторанів — на 7,0 %, в операціях з нерухомим майном — на 2,6 %.

Щодо регіонального аспекту, то у країні історично склалася нерівномірність розподілення робочої сили, що в першу чергу зумовлено розміщенням паливно-енергетичного і промислового комплексу. Так, найбільш висока концентрація найманої робочої сили на сході країни (Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська та Харківська області), де зайнято 39,4 % від усієї чисельності найманих працівників. Разом з тим на заході (Волинська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Хмельницька та Рівненська області) працювало лише 18,6 % від загальної чисельності працюючих, у м. Києві та області — 13,7 % працюючих [5, с. 20].

Важливим аспектом використання найманої праці є її оплата. Продовжує спостерігатися міжгалузева диференціація за рівнем оплати праці. Найбільш оплачуваними у країні у 2008 р. були працівники авіаційного транспорту та фінансових установ, в яких розмір заробітної

© І. І. Куляк, А. І. Куляк, 2011

Таблиця 1. Середньооблікова чисельність штатних працівників підприємств, установ, організацій за видами економічної діяльності України у 2006–2008 рр. [5; 6]

	Середньооблікова чисельність штатних працівників, тис. осіб			
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	
			усього	у % до підсумку
Усього	11433,4	11413,2	11389,5	100,0
Промисловість	3361,9	3287,4	3187,9	28,0
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	911,2	779,3	699,5	6,1
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	93,5	88,9	83,3	0,7
Рибальство, рибництво	14,7	12,5	10,7	0,1
Будівництво	477,0	499,9	497,5	4,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	780,6	873,6	947,0	8,3
Діяльність готелів і ресторанів	85,9	88,3	94,4	0,8
Діяльність транспорту і зв'язку	991,2	977,2	974,0	8,6
Фінансова діяльність	245,7	297,8	339,2	3,0
Операції з нерухомим майном, оренда інжиніринг і надання послуг підприємцям	98,7	615,2	631,4	5,5
Державне управління	589,8	599,2	626,9	5,5
Освіта	1632,5	1640,6	1642,0	14,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1269,5	1270,8	1266,6	11,1
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури і спорту	381,2	382,5	389,1	3,4

плати більше, ніж у 2 рази перевищив середній по економіці. Серед промислових видів діяльності на підприємствах з виробництва коксу, продуктів нафтоперероблення та добування паливно-енергетичних корисних копалин рівень оплати праці в 1,5 раза перевищив середній по економіці та на третину — по промисловості.

Разом з тим заробітна плата працюючих у закладах охорони здоров'я та освіти залишається нижчою на 19,8–34,8 % за середню по економіці. Це свідчить про низьку вартість робочої сили у видах діяльності, які забезпечують надання соціально важливих послуг.

Завдяки високим темпам зростання номінальної заробітної плати та підвищенню розміру мінімальної заробітної плати, не дивлячись на фінансову кризу, спостерігається позитивна тенденція скорочення частки низькооплачуваних і збільшення середньо- та високооплачуваних працівників. Зменшується кількість працівників, які отримують заробітну плату в межах законодавчо встановлених соціальних стандартів: порівняно з 2004 р. у 2008 р. їхня частка в загальній кількості скоротилась більше ніж у 2 рази.

У той же час слід відмітити й негативні тенденції: загалом, у кожного сьомого працівника нарахована заробітна плата не перевищувала прожиткового мінімуму для працездатної особи, більш ніж у двох третин працюючих вона була нижчою за середній рівень по країні, який спостерігався у грудні 2008 р. (2001 грн). Водночас, ко-

жен дев'ятий працівник отримав заробітну плату, яка перевищувала 3500 грн. Переважна більшість таких працівників була зайнята у видах діяльності з високим рівнем оплати праці, зокрема, на підприємствах авіаційного транспорту, з видобування паливно-енергетичних корисних копалин, у фінансовій діяльності та державному управлінні (третина у кожному виді діяльності).

Розподіл працівників за розмірами заробітної плати свідчить про відсутність залежності розміру зарплати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників як у сфері послуг, так і виробництва. Наприклад, в установах освіти, де працівники мають високий кваліфікаційний і професійний рівень, забезпечений вищою освітою, у грудні 2008 р. лише у чверті працюючих нарахована заробітна плата була понад 2000 грн, в установах охорони здоров'я та соціальної допомоги ще менше. Разом з тим серед зайнятих у сфері фінансової діяльності зазначена категорія складала близько двох третин.

Погіршення фінансово-економічної ситуації у країні з початку вступу України до СОТ відповідним чином позначилося як на рівні оплати праці, так і використанні робочої сили. У IV кварталі 2008 р. набуло поширення застосування адміністрацією підприємств вимушених адміністративних відпусток і скороченого робочого часу, що негативно відбилося на рівні повної зайнятості найманих працівників, який зменшився в цілому по економіці з 98,4 % у

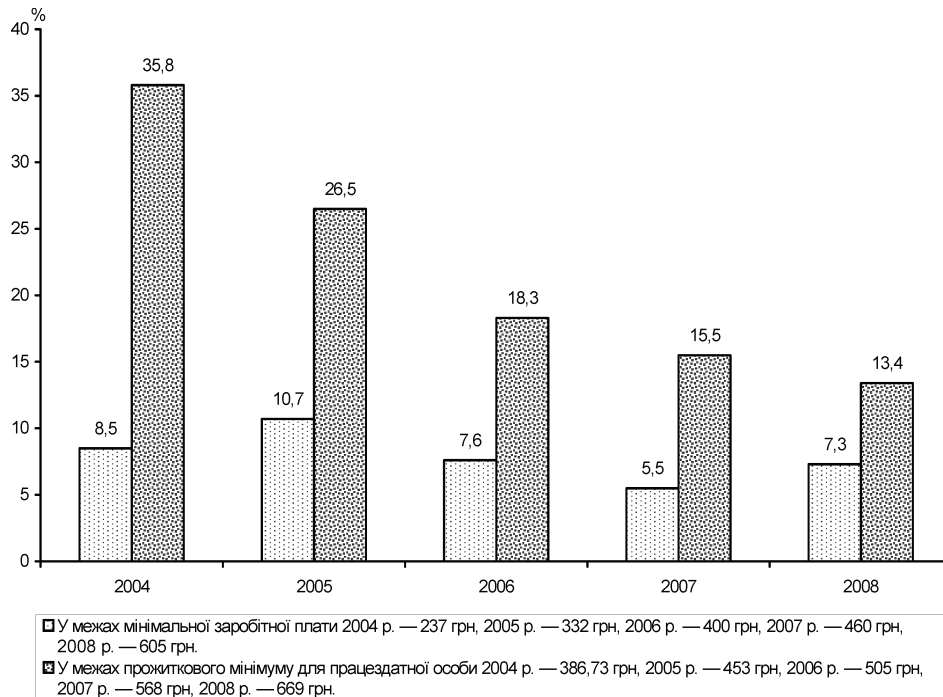

Рис. 1. Динаміка чисельності працівників, яким заробітну плату нараховано в межах законодавчо встановлених державних соціальних стандартів, що діяли у грудні 2004–2008 рр. в Україні

2007 р. до 98,2 % у 2008 р., у промисловості відповідно — з 95,6 % до 94,7 %.

Упродовж 2008 р. кожен працівник у середньому відпрацював 1687 годин, що склало 86,8 % фонду робочого часу, встановленого на підприємствах, проти 1689 годин і 87,4 % у 2007 р.

Кількість працюючих у режимі скороченого робочого дня (тижня) у 2008 р. порівняно з попе-

реднім роком зросла на 700,3 тис. осіб, або у 2,4 раза, і становила 1205,8 тис. осіб (10,6 % середньо-облікової чисельності штатних працівників). Основними видами економічної діяльності, в яких відбулось значне зростання чисельності таких працівників, були промисловість (на 383,2 тис. осіб), будівництво (на 85,4 тис. осіб), торгівля (на 83,3 тис. осіб) та фінансова діяльність (на 6,1 тис. осіб).

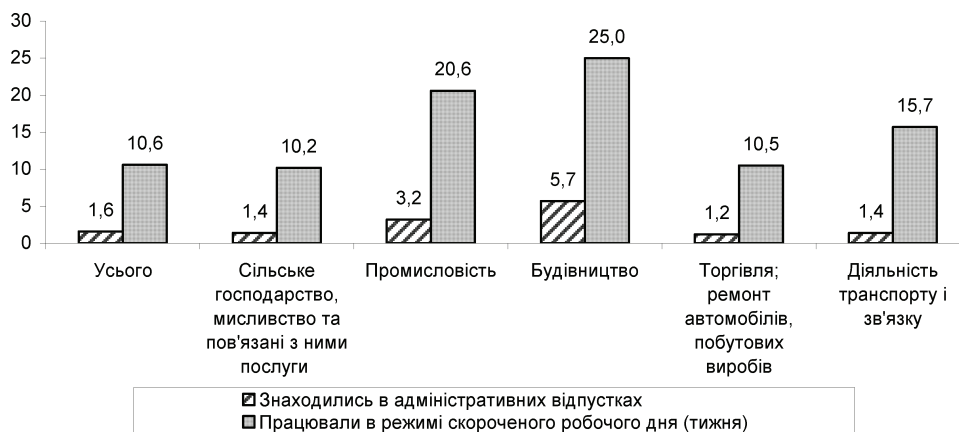

Рис. 2. Рівень вимушеної неповної зайнятості за окремими видами економічної діяльності у 2008 р. по Україні

Динаміка зайнятості працівників складається під впливом руху кадрів, який характеризується високим рівнем мобільності. Люди шукають більш високих заробітків, кращих умов праці тощо.

У деяких видах економічної діяльності, зокрема, — будівництві, рибному господарстві, сільському господарстві, торгівлі, діяльності готелів і ресторанів, кількість прийнятих і вибулих складала від 94,6 % до 130,7 % до середньооблі-

кової чисельності штатних працівників. Серед промислових видів діяльності найбільш високий рівень мобільності кадрів спостерігався на підприємствах з виробництва харчових продуктів і напоїв (105,2 %), з виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції (88,0 %), оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів (87,7 %), виробництва гумових і пластмасових виробів (82,5 % відповідно).

Як і в попередні роки спостерігалось підвищення чисельності вибулих працівників порівняно з прийнятими в більшості видів економічної діяльності. Із загальної чисельності вибулих переважна більшість (87,9 %) залишили робочі місця за власним бажанням, тільки 2,4 % — з причин скорочення штатів.

Не менш гострою залишається проблема використання праці молоді. Так, за віковими категоріями найчисленнішою групою у структурі робочої сили є особи «середнього віку» (жінки у віці 35–49 років, чоловіки 35–54 роки) — 44 % від облікової кількості штатних працівників. Саме вони мають основне трудове навантаження і складають майже половину найманих працівників. Особливістю найманих працівників цієї групи є вже достатньо нагромаджений професійний досвід і навички, висока працездатність.

Майже кожен третій працівник був у віці 15–34 роки (31 %). Більш пріоритетною сферою працевлаштування для молоді є фінансова діяльність і торгівля, де частка зазначеної категорії працівників складала більше половини працюючих. Також молоді кадри приваблює робота в авіаційному транспорті (37,0 %), державному управлінні (36,1 % до облікової кількості штатних працівників), сфері готельного та ресторанного бізнесу (39,4 %), а найменш привабливою є сільськогосподарська діяльність, наукова діяльність і освіта.

Необхідно зазначити, що чисельність працівників передпенсійного віку (жінки у віці 50–54 роки, чоловіки — 55–59 років) на кінець 2008 р. становила 1,4 млн осіб, або 12 % облікової кількості штатних працівників. Серед них майже дві третини (61,4 %) становили жінки. Найбільша питома вага працівників зазначеного віку серед зайнятих у наукових установах (14,8 % працюючих у зазначеному виді діяльності), пошти і зв'язку (13,5 %), водному транспорті (13,5 %), діяльності культури і спорту (12,2 %).

Наприкінці 2008 р. кожен шостий працівник отримував соціальну допомогу у вигляді пенсій (2,0 млн осіб). Порівняно з 2007 р. їх кількість збільшилась на 0,2 %. Найбільш високі темпи

зростання цієї категорії працюючих зафіксовано в державному управлінні (114,1 %), готелях і ресторанах (109,8 %), а найбільший темп зменшення чисельності працюючих пенсіонерів зафіксовано в авіаційному транспорті (79,3 %) [6, с. 364].

Майже три чверті працюючих пенсіонерів отримали пенсію по досягненню пенсійного віку, кожний 5 — по інвалідності, решта — за вислугу років. Найчастіше праця пенсіонерів використовувалась в організаціях, що займаються дослідженнями і розробками (33,7 %), охороні здоров'я та надання соціальної допомоги (22,6 %), надання комунальних, індивідуальних послуг (21,9 %) та освіти (20,9 %). Працівникам зазначених видів діяльності призначено пенсію переважно по досягненню пенсійного віку.

У регіональному аспекті зайнятість працюючих пенсіонерів коливалася у межах від 11,9 % до облікової чисельності штатних працівників у Закарпатській області, до 26,6 % у м. Севастополі. По відношенню до 2007 р. чисельність працівників зазначеної категорії зросла у переважній більшості регіонів країни.

Одним із основних чинників оцінки стану трудового потенціалу робочої сили є також наявність серед працюючих фахівців з вищою освітою.

На кінець 2008 р. чисельність працівників, які мають повну, базову або неповну вищу освіту, складала 6,1 млн, що становить більше половини працюючих (54,4 %). Серед них 95,4 тис. осіб мали науковий ступінь.

Наприкінці 2008 р. перевага працівників з вищою освітою спостерігалась у державному управлінні та науковій діяльності (відповідно 84,4 % та 76,9 % облікової чисельності штатних працівників). Високий освітній рівень кадрів також спостерігався в галузі освіти — 70,4 %, на підприємствах авіаційного транспорту — 74,9 %, у сфері відпочинку та розваг, культури і спорту — 67,3 %, в охороні здоров'я — 63,5 %.

Значна чисельність найманих працівників зайнята на робочих місцях, які не потребують наявності високого освітнього рівня. Так, на сьогодні мало використовуються високоосвічені кадри в сільському, лісовому та рибному господарствах, будівництві, наземному транспорті, допоміжних транспортних послугах (25–39 % від облікової кількості штатних працівників).

Водночас на підприємствах спостерігається нестача як робітників традиційних професій, так і таких, що вимагають високого кваліфікаційного рівня.

Отже, згідно із даними державної служби зайнятості, чисельність вільних робочих місць

(вакансій) на підприємствах, в установах та організаціях на кінець 2008 р. становила 91,1 тис., що на 46,3 % менше, ніж на кінець 2007 р.

Найбільшою залишається потреба підприємств у кваліфікованих робітниках з інструментом (22,0 % від загальної кількості вільних робочих місць на кінець 2008 р.), робітниках з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (15,8 %), а також працівниках найпростіших професій у сфері торгівлі, послуг, промисловості, будівництва і транспорту (15,0 %).

Для забезпечення економіки висококваліфікованими кадрами існує необхідність здійснення підготовки та підвищення професійного рівня працівників [7, с. 64].

Важливим напрямом подолання дефіциту робітничих кадрів і підвищення професійного рівня працівників є навчання персоналу на виробництві. Разом з тим обсяги цього навчання залишаються незначними. У 2008 р. чисельність працівників, які проходили професійне навчання та підвищення кваліфікації, складала 11,6 % від облікової кількості штатних працівників. Із усієї чисельності працівників, які проходили навчання протягом 2008 р., професійну підготовку та перепідготовку отримали 290,1 тис. осіб, або лише 2,6 % облікової чисельності штатних працівників, 313 осіб пройшли навчання за кордоном. У більшості випадків це працівники підприємств промисловості (66,9 % від усіх навчених новим професіям), транспорту і зв'язку (12,7 %).

Підвищення кваліфікації за різними формами навчання (на виробничо-технічних курсах, курсах цільового призначення, через стажування, спеціалізацію, довгострокове та короткотермінове навчання) у 2008 р. пройшли 1022,7 тис. осіб, або 9,0 % облікової чисельності штатних працівників, 5,5 тис. осіб навчалися за кордоном.

Поряд із системою підготовки та перепідготовки кадрів, зайнятих на виробництві, працює державна система підготовки та перепідготовки незайнятого населення через державну службу зайнятості для забезпечення працевлаштування безробітних громадян. Упродовж 2008 р. за направленням державної служби зайнятості в навчальних закладах усіх типів проходили професійне навчання 245,2 тис. зареєстрованих безробітних проти 229,4 тис. осіб у 2007 р.

Висновки. Використання найманої праці в умовах інтеграції України до СОТ є однією з найважливіших проблем, з якою стикається держава. Для того, щоб сформувавши повноцінний ри-

нок праці в Україні, потрібен певний час, протягом якого мають бути створені всі умови для функціонування такого ринку праці. Проблема забезпечення кваліфікованими кадрами підприємств, установ, організацій на сьогодні залишається актуальною, а її вирішення можливе лише в рамках державної кадрової політики, спрямованої на удосконалення державного замовлення на підготовку робітничих кадрів, системи професійно-технічної освіти та поліпшення ефективності використання системи професійного навчання кадрів на виробництві.

Отже, необхідно активізувати втілення державної стратегії ефективного використання найманої праці, створення розвинутого ринку праці, основними компонентами якого мають бути:

проведення політики забезпечення ефективного відтворення найманої праці шляхом гарантії основних соціальних показників і нормативів на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум;

відновлення відтворювальної і стимулюючої функції заробітної плати;

формування раціональної структури грошових доходів і витрат населення в результаті змін в оподаткуванні особистих доходів і легалізації тіньової економіки;

проведення політики стимулювання й підтримки зайнятості в державному і приватному секторах економіки.

Література

1. Тарасюк Б. Вступ України до СОТ: за і проти / Б. Тарасюк // Голос України. — 2003. — № 43 (3043). — С. 6.
2. Бураковський І. Вступ України до СОТ: новий виклик економічної реформи : моногр. / І. Бураковський, Л. Харндріх, Л. Хоффманн. — Київ, 2003. — 291 с.
3. Варвищук В. Вступ України до СОТ: галузеві та соціальні аспекти / В. В. Варвищук // Універсум. — 2003. — № 11–12. — С. 28–30.
4. Сиденко В. Україна і світова організація торгівлі: як збільшити плюси та зменшити мінуси? / В. Сиденко, О. Барановський. — Київ : Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, 2002. — 56 с.
5. Державний комітет статистики України. Праця України — 2008 : Статистичний збірник / Головне управління статистики. — К., 2009. — 406 с.
6. Статистичний щорічник України за 2008 рік. — Київ : Вид-во «Консультант», 2009. — 567 с.
7. Котляр А. Как создать эффективную занятость? / А. Котляр // Вопросы экономики. — 1993. — № 12. — С. 64–68.

Надійшла до редакції 29.03.2011 р.